

JÓZSEF ATTILA

JÓZSEF ATTILA verseiről manapság, költői felmagasztaltatásának idején, nehéz elfogulatlanul írni, pusztán verseire függesztett szemmel, szándékosan feledve fájdalmas emberségét, drámai életét. Ez az élet oly megrázó képe az emberi nyomorúságnak és balsorsnak, hogy már-már legendává dicsőült és érzelmi patinájával szinte elfátyolozza a nyomorgó, szenvedő, sokáig el nem ismert költő versekben élő alakját. Az olvasó, a kortárs megrendültén áll ennyi tehetség, fiatal akarás — és ennyi nyomor, a végzet és halál tragikus játéka előtt. A barát szemét befutja a könny, a távoli szemlélő értékelő hűvösségét görcsbe merevíti a részvét, az egyetlen életben összesűrűsödött emberi végzet lehellete. Minden emberi sors izgalmas és megrázó lehet; de kétszeresen az a költőé, aki verseiben itt hagyta lelke és élete lenyomatát. Minden emberi halál tragikus; de kétszeresen az a költőé, aki egy eldőböntő élet után maga ment a Halál elé.

Ezért is oly szélsőséges a megítélés, amellyel a kor József Attila költői pályafutását kísérte: tartós meg-nem-értés után vad lelkesedés. Ez az ellentétes látás robbantotta ki József Attila költői nagyságának immár évek óta bonyolódó perét, amely, ha arányaiban nem is, de komolyságában és megokoltságában az Ady körül tomboló vihart idézi fel újra. József Attila elfogulatlan költői mérlegelésének gátat vet az, hogy értékelői többnyire az emberről beszélnek, nem a versről, — amelynek igen tiszteletreméltó köze van az emberhez, de az időtlenség távlataiban önállóan is meg kell állania helyét, vállalnia kell sorsát. A költő neve viszont — nemcsak József Attiláé, hanem más költőinké is — hamar hozzátapad egy emberi magatartáshoz vagy életformához, fogalomká, szimbólummá válik és ennek fénykoszorúzza legendájában ragyog tovább, míg versei csak illusztrációk a melodramai életműhöz.

Így lett legendává József Attila emberi élete is. Legendájának kialakulását elősegítette az, hogy ez az élet egy rokonszenves, tiszta és lelkes költői egyéniségnek jutott osztályrészül. Nemcsak testvérnője mondja őt róla írt vaskos életregényében „lelkes, csupaszív, csupa gyöngédség ifjúnak“, „kedves, szeretetreméltó és szeretetre vágyó egyéniségnek“, „korához képest csodálatraméltó okosságú, sugárzó intelligenciájú fiúnak“ (József Jolán: József Attila); ilyennek vallják őt barátai és ismerősei is („Szép Szó“ emlékszám, 1938). A fiatalos életderű, játékoság és hetykeség vonzó kedvességét később, a belső értelmi bomlás drámája idején, a baráti aggodás és részvét váltotta fel és halála után, mint Ady nyomában, József Attila elfogulatlan költői értékelését is elmosta a sok magára ébredt baráti emlékezés és magasztalás, meg az ellenkező oldalról felcsapó lekicsinylés mester-séges áradata.

A halott költő életét valóban nem lehetett hűvösen szemlélni: vagy a meghatottság vagy az ellenszenv érzéshullámai csapkodták körül. Ez az élet hetyke népdalnak indult és tragikus ballada lett belőle. Mindvégig szörnyű szegénység játszott hozzá sivár kísérőzenét. Egy éves korában apja, a gyári munkás, elhagyja családját és örökre eltűnik. A kisfiú két leánytestvérével elképzelhetetlen nincstelenségben vergődik át gyermekkorát a ferencvárosi nyomortanyákon, a hősies mogorvasággal küszködő édesanya és durvakezü nevelőszülők oldalán s gyermeki

elkeseredéssel, társai gúnyolódásai közepette legelteti a Ferenc-téren, spárgára kötve, a család egyetlen tyúkját. A háború alatt éjszakákon át sorba áll az üzletek előtt, vizet árul a moziban, ahol nénje takarít, fát és szenet csen a didergő családnak, kosarat, csomagot hordoz a vásárcsarnokban, újságot árul. És közben végzi iskoláit, — ahogy lehet, az érettségig és azon is túl. Később eljut Bécsbe és Párizsba, harminc éves korában a „Szép Szó“ szerkesztője; de sohase volt olyan ruhája, amelyet őrá szabtak volna és életében egyetlenegyszer csináltathatott magának cipőt. Alapjában véve egész életében a társadalmon kívül állt, a modern élet kitaszítottja volt.

Mondják, hogy szegénységét sokáig derűsen vállalta és szinte tündérivé avatta. „Kenyéren élte éveit — s nem volt azúrkék paplana“: így fejezi ki egyik versében. De végzete nem fáradt el újabb csapások kitalálásában. Barátainak szűk körén kívül nem érte meg költői elismertetését. „Attila úgy hívta magára a szegénységet, a mellőzést s az értetlenséget, mint a mágnes a vasat“ — írja egyik barátja. Végül az intellektuális, „okos“ költők legnagyobb tragédiája éri utói: az idegek összeomlása. És életének rapszódijához harminckét éves korában az eszelős öngyilkosság csap drámai epilógót a balatonszárszói tehervonat kerekei alatt. „Országos volt a pusztulásban“ — írta maga-magáról. Nem hiába választotta válogatott kötetének, a „Medvetánc“ —nak jellegéül ezt a megkapó pásztortáncot:

Aki dudás akar lenni,   ott kell annak megtanulni,
pokolra kell annak menni,   hogyan kell a dudát fújni.

Ez a tragikus élet szabta meg költői egyéniségét és költészetének alapjelleget. A szegénység, az emberi nyomorúság és magány költője lett. A szegénység azonban nemcsak gazdasági átéltség nála, hanem tudatos lélekállapot is, a mélyről jött ember kínzó tudata, amelytől sohasem szabadulhat. Ezt a témakört, a proletár líráját, ő kapcsolta be végérvényesen a magyar költészetbe. „Az első magyar proletárköltő“; így nevezték el kortársai. Az ugyan, aki már hírből hallott róla, mint sokat emlegetett „szocialista költőről“, csodálkozni fog, milyen kevés „agitációt“ talál összegyűjtött verseiben. Igen, emlegeti, részletezi, szinte tudományos gondossággal elemzi szegénységét, néha buzdít és lázad is; de szocialista ihletésű verseinek túlságosan programszerű sorait néhány év múlva maga írta át időtlen érvényű sorokká és a tömegén kívül álló, lázadó apostol világváltoztató akarása sem kiált ki verseiből. Költészetének szociális alapjellege nem is harsány hangokban, hanem egész életével és szegénységével való átítatottságában rejlik.

Ez vezette el osztályöntudatához is. Első, szegedi kötetében, az 1922-ben megjelent „Szépség koldusáéban még Juhász Gyula és Tóth Árpád szépségáhitatával és fiatalos, népdalos jókedvvel anyagtalanítja szegénységét, de már gyermekkori első versében is azt írja, hogy azért nem lehet boldog, mert nem lehet gazdag, nem ehét libasültet és nem járhat jó ruhában, s a többi versen is megérzik már, milyen élet- és egyéniség-formáló erő az életre és örömeire vágyó gyerekköltő társadalmi helyzete, szegénységének Nessus-inge. Második kötetében (1925) már

tudatosabb kötéssel tapad a földhöz és az utca népéhez: „Nem én kiáltok, a föld dübörög“ — mondja a jeligében. „Az utca és a föld fia vagyok“. A „Dönts a tőkét, ne siránkozz“ c. füzetben pedig már rivallgó öntudattal költőiesíti a szocialista eszméket. Egyéni öntudata ekkor tágul közösségivé. Eszmélete egyideig a „nemzeti nyomor“ közösségből táplálkozik; saját sorsában nemcsak a proletáriátus, hanem az egész magyarság, a faj pusztulását lázadja át. Később bizonyos életrajzi körülmények kiábrándítják forradalmi akarásából (menthetetlenül magányos költő), de ettől kezdve tudatosan vállalja a proletári szegénység sorsát. Bizonyára ekkoriban határozza el magában azt is, hogy ha tanár nem lehetett is, mint ahogy szerette volna, „egész nemzetét fogja — nem középkolás fokon — tanítani“.

De nemcsak ebben az eszmei állásfoglalásban üszkösödik ki az átélt szegénység, hanem szétszívárogo költői ihletének legfinomabb ereibe is. Verseinek cicomátlansága, sallangtalan egyszerűsége, témáinak sivársága, tájainak szándékos szegényessége is társadalmi helyzetét jelképezi. „Ars poetica“-jának első kívánsága: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass!“ és verseiben is egyre többször buggyan ki a nyomor, az örökös éhség és fagyoskodás elfojtott, áruló könnye. Az éhséget és a szegényt sújtó „kovácsolt-hideget“, a „villanó kés-időt, a köszörűn sikoltó időt“ hátborzongató valóságizekkel önti versebe. Már „Tiszta szívvel“ című verse is, amely a nihilizmus és cinizmus vádját zúditotta rá, — a fiatal szegénylegény hetykeség mögé rejtett sírhatnámságát leplezi.

— énekelte a gyerekifjú költő; és a verset felháborodás fogadta, mert

Nincsen apám, se anyám,	... Húsz esztendőm hatalom,
se istenem, se hazám ...	húsz esztendőm eladom.
Harmadnapja nem eszek,	Hogyha nem kell senkinek,
se sokat, se keveset...	hát az ördög veszi meg —

a hányaveti, kamaszos hang mögött nem érezték meg a társadalmi számkivetettség keserűségét, az alulról jött költő rekompenciós törekvését. Egyik méltatója rámutat arra, hogy Isten is a nagyon vágyott és nagyon nélkülözött apa, a proletárapa vonásait ölti magára a vallásos élmény transcendens magasságaiba soha fel nem emelkedő költő képzeletében. Innen az az olykor visszatetsző és mégis sóvárgó hang, amellyel a fiatal költő Istenről beszél.

Az egész életen át hurcolt szegénység ihlete „Külvárosi éj“ című kis kötetében higgad klasszikussá, amikor a harsány szocializmust felváltja az elégikus beletörődés és a proletári sors vállalása. „Az ember végül homokos, — szomorú, vizes síkra ér, — szétnéz merengve és okos — fejével biccent, nem remél.“ — írja egy-két évvel később. „Bordáimat kiálló lécként hordom — és kócmadzagként lóg bennem a bél“. Addigi jórészt népies formájú verselése és versszerkezete is szaggatottabb, szabadabb versalkatnak adja át most a helyét. A címadó vers egyik legjellemzőbb alkotása és jól érzékelteti költészetének egyéni sajátosságait: a külvárosi táj vonzódo festésében a téma sivárságát és a monoton, időnként felkoppánó, mélabús ritmusban a sajátos József Attila-i verselést.

A szegénység ihletén kívül még egy sajátos, eredeti területe van költőiségének: a belső bomlás megindító korszakának versei, a „Na-

gyon fáj“ (1936) és a „Nincs bocsánat“ (1936—37) című kötetekben „a szorongatott teremtmény sikolya“.

A tragikus idegbomlás rapszódíaja nem merőben új hang lírában. Valamit tudtunk már erről Vörösmarty és Juhász Gyula utolsó verseiből is ... De aligha van még egy olyan költő, aki — képzeletének addigi gyanútlan szeszélyei után — olyan megrendítően „élethű“ kórkeresztmetszetét adná a belső bomlásnak és oly „tökéletes“ kifejezését az idegek vibrálásának, mint József Attila. Ez a korszak költői fejlődésében is a legmélyebb, leglíraibb, legközvetlenebb áradású fejezet. Végre lefoszlik róla a tartózkodás, verse igazi, áradó lírává forrósodik és a líra ősi tényei: Isten, élet és halál, a halott édesanya kísértő emléke, öntudat és önkívület, rettegés és elzántság, rejtélyes büntudat és örült szerelem a hagyományos értelemben vett „nagy költészet“ mélységeiig eresztik le gyökereiket. „Jaj, szeressetek szüajon, — hessentsétek el nagy bajom! — Esmém közt, mint a majom, — a rácsok közt le és föl, — vicsgörögök és ugrándozom“ — kiáltozza, mikor már „egész valójával kancsított“. És utolsó versében a halálra készülő biztonságával írja: „Íme, hát megleltem hazámat, — a földet, ahol nevemet — hibátlanul írják fölém, — ha eltemet, ki eltemet. — E föld befogad, mint a persely ...“ Ebben a nagyszerű képben még egyszer utoljára fellebegtetett költői képzelete. Ez a vég annál tragikusabb, mert láthatóan ezekben az években jutott volna el kiegyensúlyozott, „klasszikus“ korszakához, amikor fiatalos zabolátlanságát már megfegyvelte volna a belső parancs, a Rend szükségességének felismerése.

Ha valami megragadhatja érzelmileg az olvasót József Attila verseiben: ezek az utolsó vallomások és a szegénység, az elhagyatottság csöndes, fojtott, hol hetyke tréfálkozásba, hol a reménytelenség apatikus dermedtségébe öltözködő hangjai azok. Mert egyébként egyáltalában nem könnyű költő. Ez magyarázhatja meg azt a rejtélyt, hogy az olvasók értetlenül vagy közönnnyel haladtak el versei mellett, de ez vonja meg költői nagyságának határait is.

Mai költőink közt talán József Attilát a legnehezebb megközelíteni. Nemcsak intellektualizmusa és sokszor nagyon is egyéni gondolatai, érzései miatt, hanem azért is, mert utolsó költői korszakáig úgyszólván semmi sincs meg benne, ami a lírikust belophatja az olvasó szívébe: se népszerű mondanivaló, se könnyen átérthető költői kiállítás, se kitarulkozó lírai hév, se fülbemászó dallam. Mondanivalója, éppen életével való szoros összefüggése miatt, túlságosan egyéni, vagy legalább is egy bizonyos néposztályhoz kötött, úgyhogy nem mindenki rokonulhat vele. Nagyon kevés verse hat közvetlenül; sokszor csak a többszöri olvasás és a vers mögött lappangó életélmény fejtí föl a vers igazi értelmét vagy hangulatát, költészetének csúcsait, rejtekeit, képeinek titkait csak áhítatos olvasói odaadással vehetjük birtokunkba. Első olvasásra szinte líraiatlannak tűnik fel ez a lírikus. Ha a lírától az érzelmek közvetlen, meleg kiáradását várja az olvasó, akkor József Attila sok versét „hidegnek“ fogja érezni. Versei nem gyújtanak, nem forrósítják fel se a szívet, se a szemet. A költőlélek, amely itt-ott előcsillan a sorok mögül, nem könnyen szolgáltatja ki magát: kiáradását, fájdalmainak zúgását állandó fegyellemmel mérsékelté, mintha csak

érezte volna idegeinek későbbi elszabadulását. Szenvedését nem hangszerelte romantikusan részvételtővé és cseppet sem érzelmes; úgy látszik, az érzelgősség emberi egyéniségéből is hiányzott. „Én férfi vagyok, nemes és konok, — nincs vigaszom s nem erényem a bánat, — csak szenvedek, mint akit megnyomott — ásás közben a föld...”

Verseinek titka képeinek átértésében rejlik, amelyekkel kifejezi magát. A képek és a verselés szeszélyes zenei változatainak költészete ez a líra. Képei sokszor páratlanul szuggesztívek: egy csodás költői kifejező-készség eredeti találmányai. „A báránybunda árnyakat — túlevelű fák fércelik. — Szalad a puli pillanat, — fagyon koppantja körmeit” — írja a Tiszazugról. Míg a nyár dolgozik, az őszi a gyár körül ólálkodik és nyála már a téglákra csorog. A tél a sarkon didergő ember lábára lép. A harag „tüzet kér s ellép. A bánat jön aztán, kémelek és velünk marad”. Esméi zavarodottságában „dolgai már úgy hallgatják személyét, mint bolond tanárt az üres padok”. A mulandóságot így érzékelteti: „Fogamban szaporodik az idegen anyag, mint a halál is szívemben”. Képkötő képzelete biztosítja táj- és környékírásainak megkapóan finom hangulat-varázslatát. Az eszmélkedő lélek legelvonatibb rezzenéseit, a leganyagtalanabb hangulatot is fölünyes kifejezéstudással önti maradó formába, plasztikus képekbe. A proletárokat így jellemzi: „Új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szót, fejünkön másféleképpen tapad a haj” (A város peremén).

Csakhogya másutt ugyanaz a képkötő képzelet, a szófantázia elszabadulása nehezíti meg a könnyű és gyors átérthetőséget a szeszélyes asszociációk villanó játéka, a sokszor bizarrnak tűnő képkapcsolások miatt. Ez József Attila költőiségének legsajátabb vonása: a képzet-társítások szeszélyessége. Mintha a későbbi értelem-bomlás vetné előre árnyékát ebben, vagy pedig gyermekkorának nénye-említése, ugrató püngrüc-játékait idézné fel újra. önkényes költő. Egy szegény-magát biztató versét pl. Így kezdi el: „Kínában lóg a mandarin ...; egy szerelmes versét így: „Klárissok a nyakadon, — békafejek a tavon, — báránygané, bárányganéj a havon...” „Hosszú az Úristen, rövid a szalonna” — mondja egy harmadik versében, és csak a folytatás érteti meg a bizarr ellentét értelmét. Sokszor a képkapcsolódás alakítja ki az egész verset; pl. a sikoltóan hideg idő eszébe juttatja a téli kirakatot, amely mögött kenyér és pléhdobozok halmaza áll, ez viszont az éhezők dühét idézi fel, akik követ ragadnak, hogy a kirakatba jussanak (Fagy). Ez az oka annak is, hogy a szavaknak az ő verseiben sajátos helyzeti energiája van, és nem egyszer a közönségtől eltérő jelentésben rejlik igazi értelmük.

Ez a sajátos képzelet tehát éppúgy erény olykor, mint amennyire zavarba ejt mások. A versre és a kifejezésre ez üti rá az eredetiség bélyegét, és addig még ki nem fejezett tartalmak kifejezését teszi lehetővé; de sokszor meg is zavarja a vers kristályos logikai alkatát és egyneműségét, értelmileg szétesővé tördeli a verset. Innen József Attila verseinek sajátos alkata: pontos tárgyiasságú, földhöz és valóság-hoz tapadó részletképek, a keretből kieső, váratlan szürrealista ízű képek és önmagára vonatkozó megállapítások tömör, magvas megfogalmazású keverése. Éppen ezért a rövid, töretlen versek a legjobb

alkotásai, mint a „Megfáradt ember“, a „Fiatal asszonyok éneke“, a „Betlehem“, a „Reménytelenül“ első része, az „Elégia“, a „Szappanos-víz“, a „Mama“, a „Ki-be ugrál“ és a lírai utolsó versek.

A nyelvi képekben való kifejezés jelképezi legjobban sajátos viszonyát a valósághoz, a külvilághoz is. Legtöbbször „leír“ és megállapít verseiben; de csak látszólag realista. Nem a valóság ösztönzi kifejezésre, hanem belső érzése vagy hangulata az elsődleges, a kép az érzés kivetítésére szolgál. A külvárosi éj hangulata a lélekből párolog elő, és közvetítő közeget keres. A József Attila-verset rendszerint ennek a hangulatnak anyagtalán érzékeltetése vezeti be. A valóság aztán megadja a hangulathoz a kifejező képeket. Ilyenkor hozzátapad a valósághoz és hihetetlenül pontos és valóságizú tud lenni a táj elemeinek lerögzítésében. De a nyelvképzlet jóleső hancúrozása vagy a ritmusváltozatok szenvedélyes öröme sokszor föláldozza a valóságot és a vers egységes értelmét. A költő hol brummogva, hol sírva-vigadó bokázással, hol az éj alakatlan elemében halkán dudorászva leli örömét a szeszélyes zene- és versképletek próbálgatásában, ez adja meg számára a vers művészi értelmét. Sok verse a részletek diadala az egész rovására. Csak később, lehigadásának korszakában hajolt a valóság fegyelme alá: így lett „az adott világ varázsainak mérnöke“, aki fölméri és lerögzíti a valóságot.

Verseit olvasva, ilyen vonásokban tűnik elénk József Attila költői arca. De ezek a vonások még nem adnak választ költői nagyságának izgató kérdésére. Vájjon valóban olyan nagy-e ez a költő, ahogy magasztalói állítják? És ha nagy: miben rejlik nagysága? — Ma már, három évvel emberi alakjának eltűnése után, amikor összes versei immár II. kiadásban jelentek meg (Bálint György: József Attila összes versei, 1939) és életrajzát is megkaptuk nénje tollából, itt az ideje, hogy elfogultság nélkül, a hűvös látás józan mérlegelésével próbáljuk fölmérni az egyetlen, ami maradandó a veszendő emberi sorsból: a költő költészetét.

József Attila költői nagyságának póre újra felveti az örök problémát: mi teszi nagygyá a költőt? — Forma? Tartalom? Formai tökéletesség? Tartalmi újság? Eredetiség vagy tökély? Költészet és élet összecsendülése? Faji megtestesülés vagy osztály-képviselés? Váteszség és prófétaág? Lírai hőfok, vagy az érzések gazdagsága? A jelen problémáinak mélységes megragadása, vagy az időtlen dolgok örök-érvényű kifejezése? Stílus vagy szellem? — Ezek a költői értékek kisebb-nagyobb fokban valóban megvalósultak József Attilában, és értékelői, sajátos szempontjuk szerint, hol ebben, hol abban látták kiemelkedő költői nagyságának megfellebbezhetetlen igazolását.

Tartalmi szempontból egy különleges helyzetű és alakulású fiatal élet élmény-anyagát és egy eszmélkedő lélek finom rezzenéseit örökítik meg versei. Két életformának: a szegénységnek és a belső bomlásnak páratlanul nagyerejű és múlhatatlan kifejezését adta. A valóság azonban, amelyből válogat, meglehetősen szűkkörű, mondanivalója pedig nem egyszer elriaszt, még jelképes értelemben véve is szavait. Hetykesége, Isten-profanizálásai, szerelmi átkai még fiatalos ártatlanságukban és élményi megokoltságukban sem kelhetnek rokonszenvet. Ilyen

túlzások Adyban is voltak, de a versek, amelyek hordozzák őket, nála sem tartoznak a legtökéletesebbek közé. Nemcsak az erkölcsi vagy vallási kényesség lázad ellenük, hanem az esztétikai jóízlés fogadja fanyalogva őket. Költői egyéniségének alapérzései — a gyermeki báj, a kamaszos rakoncátlanság, a groteszk humor, az anyás oltalomkeresés, a férfias szenvedés — egyes érzelmeket váltanak ki az olvasóban.

Érzelmi skáláját nem az érzések változatossága, hanem inkább a változatok gazdagsága jellemzi néhány érzésen belül. Igaz, hogy legtöbb versét nem is lehet beilleszteni a hagyományos költői témakörökbe és versei az antológia-csoportosítás csődjét mutatják. Lírai hőfokuk pedig csak utolsó éveiben ugrik föl a sajátos tartózkodás fölé.

Képzelete termi meg eredetiségének és a legelvontabb eszméletek képebeöltöztetésétől a leganyagszerűbb megjelenítésig terjedő dús kifejezőképességének erényeit, de ez a forrása szeszélyes képzettársításainak, képkapcsolásainak, a vers alkati töréseinek és átcsapásainak is, amelyek megnehezítik költészetének értelmi átélését. Ez természetesen csak a mai nemzedékre vonatkozik. Lehet, hogy 20 év múlva épp oly közkinccse lesz a megszokott, természetes tudattartalmaknak, mint ma nekünk az egykor „érthetetlennek“ tartott Ady.

Emlegették verstechnikájának kristályosságát és költészetének formavilágosságát is. Joidéig kedvelt és később is felbukkanó népi formái valóban ringató verslejtés vagy csárdás-ütemű bokázás ritmussá rejtik, és versei a kötöttebb formákban is bámulatos gazdagságú változatokban és rímelhelyezésekben lejtnek elő. Később viszont, amikor a mondanivaló komor mélysége társult a szabadabb, alaktalannabb formával, legtöbb versében van valami monotonitás vagy botlás, mintha a költő szándékosan gáncsot vetne a versnek. Ritkán szól ki belőlük a lírai dallam, a belső melódia, amely a szívbe lopja a verset.

Visszont abban, ami az övé, egészen eredeti. Nemcsak alap-témájában, hanem hangjában, modorában és nyelvképzetében is. Első lépéseinek tájékozódásán, — Juhász Gyula, Tóth Árpád, Ady és később Kassák hatásán kívül — se elődje, se mestere, tanulni sem akar senkitől. Úgyszólván sajátmaga alakította ki magát, mint a korallsziget, ezzel is hangsúlyozva független magányát.

Jól megmutatkoznak ezek az erények és hibák azokban a „nagy“ versekben is, amelyekben költészetének legjellemzőbb csúcspontjait látják. Az Óda szerelmi lírájának legnagyobbszabású, legforróbb felbuzogása. Pompás fokozással szárnyal fel az ódái mondanivaló a jellegzetes József Attila-i ösnyugalmú kezdetből a szeretett nő költői anatómiájának eredeti képein át a kozmikus rajongásig. És mégis mennyi törés, újrakezdés, heterogénség a versben, s szép, de kárvalló lehullás a befejező „mellékdal“-ban! Az Eszmélet a sajátos József-i életérzés képekben megragadott, csodálatosan finom tükkörképe: eszmélkedések, vallomások, sejtelmek, — a valóság és a sejtelen-világ lebegő határvonalán; de milyen jellemzően mozaik, különmemű elemekből összerakott mozaik ez a nagyszerű vers is! Aztán a Külvárosi éj, ez a realista elemekből szőtt remek impresszionista körkép, — a proletár-költő varázsos látomása a gyárak nyomoráról, amelynek „országairól térképet rajzol a penész“; a versben mégis, — mint testvéreiben, a Téli éjszaká-

ban és A város peremén-ben is, — van valami nyúlós alaktalanság és a részletenként feldobogó ritmus el-elbotlik olykor a hosszabb-rövidebb rímelő sorok útszertőiben vagy egy-egy váratlanul rímtelen sor buktatóján. Az ilyen soroktól aztán — mint egyik versében a törvény szövevénye — fölfeslik a vers egésze. A költő ajkán olykor valóban „csörömpöl a szó“. Aránylag kevés a mondanivalóban és formában egyaránt tökéletes vers, mint amilyen A Dunánál.

Általában nehéz a tetszik-nem tetszik elvét fölvetni József Attila verseivel szemben. Többnyire kicsúsznak az ilyen megítélés alól. Legtöbb verse, első olvasásra, se nem taszít, se nem vonz. Szépségei, értékei, lelki vonatkozásai csak lassanként fénylenek föl. Először talán csak egy kép tűnik föl eredeti szépségével, majd egy-egy részlet, néhány harmonikusan összecsendülő verssor ragad el, majd valami az élmény mögött meghúzódó lélekből, végül az egységes hangulat és mondanivaló, beleágyazva a forma tárgyiasító építőkövéibe. József Attila verseiben egy nagy költői tehetség erényei és hibái ütköznek ki. Szeretni nehéz a verseit; de lehet csodálni őket, mint egy sors és lélek mélyen emberi sugártöréseit.

Talán kár is erőltetni verseivel szemben az esztétika iskolás szabályait, értékméréseit. Legtöbb versének főértéke életével való összefüggésében rejlik, — vagyis elsősorban emberi dokumentum-értéke van. Ezért nem is lehet őket elszakítani életétől. Így jutottunk vissza a költő emberi valóságához, hiába próbáltuk meg önmaguk elvont értékében tekinteni verseit. Aki érteni és élvezni akarja a József Attila-verseket, az nem is tehet mást, mint hogy életének drámai színpadán, emberi megnyilatkozásainak háttéri színpadai között tekinti őket. De nem úgy, hogy élete adja meg versei értékét, hanem úgy, hogy verseinek ragyogása nagyítsa fel életét. Éppen ebben nagy ez a költő: költészete egy megdöbbentő sors és sajátos életérzés időtlen érvényű emberi emlékműve.

Annyi biztos: mélyről szakadnak ki ezek a versek, mint a lélek foszlányos darabjai, és velük együtt fogy az élet és a lélek biztonsága is. Itt a líra nem játék, nem hiú ragyogás, nem járulék, nem „szép“ és nem „nem-szép“, hanem maga az élet, amely gyöngyöt és salakot egyformán sodor útjain. Ily tökéletesen kevés költő áldozta fel életét a verseiért.

József Attila költői nagyságának perében — és még inkább költőnemzedékében elfoglalt rangjának kérdésében, — a végső szót a kellő távlatokba siklott jövő fogja kimondani — az eljövendő kor, amely a maga látásmódjának kedvéért úgyis sutba dobja majd mai szemléletünket, magasztalást és kicsinylést egyaránt. Addig a költő művének önmagáért kell helyt állania. Aki át tudja venni verseiből előbb az ifjúkori hányódás lelkességét, később pedig a belső kínlás ritmusát, aki maga is gyötrődik a sors és a kor igazságtalanságain, az bizonyára megérti őt, rokonul vele, felmagasztalja verseit. Ez az őszintebb és jogosabb imádat. A másik az a fajta, amely a költőt politikai és szociális célokra sajátítja ki, vagy csak azért emeli szédítő magasba, akár költőtársai rovására is, hogy egy egetvivő nagy költőnek barátja, ismerőse, kortársa legyen.

MAKAY GUSZTÁV